

σο είναι απαραίτητος ένας στοιχειώδης κώδικας ηθικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερα έξω από τα σύνορα των μικρών κοινοτήτων όπου οι άνθρωποι δεν μιλούν την ίδια γλώσσα κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, με τη συμφιλίωση του ατομοκεντρισμού με την κοινωνικότητα που προϋποθέτει και τη σωστή κοινωνικοποίηση που υπόσχεται, με την καθολικότητα των αρχών που τον διαπνέουν, τη συμμόρφωση αλλά και την κριτική στην καθεστηκυία τάξη που συνεπάγεται, και κυρίως με την εναρμόνιση φυσικών ενοράσεων και ιστορικών παραμέτρων που τον συγκροτούν, έχει θεωρηθεί ως η πιο πρόσφορη συνιστώσα μιας ηθικής παιδείας, που σήμερα με τη διάνοιξη των οριζόντων και την επιμειξία των λαών είναι πιο επιτακτική αλλά και πιο εφικτή από ποτέ⁶³. Επιτρέπονται έτσι κάποιες ελπίδες ότι μια οικουμενική ηθική βασισμένη στα ηθικά δικαιώματα του ανθρώπου, που να υπερβαίνει την ηθική σχετικοκρατία, δεν θα αποτελεί πλέον ουτοπία.

63. Βλ. και τις πιο πρόσφατες εργασίες των Rex Martin, *A System of Rights*, New York, Oxford U.P. 1993, Jeremy Waldron, *Liberal Rights: Collective Papers 1981-1991*, Cambridge U.P. 1993 και Richard Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, New York, Cambridge U.P. 1992.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΗΘΙΚΗ

I. Εφαρμοσμένη ηθική

Η σπουδαιότερη ίσως αλλά και η πιο προβληματική περιοχή της σύγχρονης ηθικής φιλοσοφίας είναι η εφαρμοσμένη ηθική: ανανεωμένη, διευρυμένη και πιο συστηματική μορφή της παραδοσιακής πρακτικής ηθικής. Η εφαρμοσμένη ηθική κατέχει ένα ζωτικό χώρο στη θεματική των τελευταίων παγκόσμιων, διεθνών και ειδικών φιλοσοφικών συνεδρίων και η βιβλιογραφία των κυριότερων κλάδων της είναι εντυπωσιακή. Η ανάπτυξη της δεν συνεπάγεται συρρίκνωση της θεωρητικής ηθικής ή απειλοκή της από οντολογικές και επιστημολογικές παραμέτρους. Η διαμάχη ηθικού ρεαλισμού-αντιρρεαλισμού, πρόσφατες προσπάθειες δικαίωσης της ηθικής θεωρίας απέναντι σε τρέχουσες αντιθεωρητικές τάσεις, η αντιμετώπιση της ηθικής με βάση τις γνωστικές επιστήμες και τα πορίσματά τους μαρτυρούν για το αντίθετο. Το αίτημα ακόμη για μια «καλύτερη κατανόηση της φύσης του πρακτικού ηθικού συλλογισμού και των κανόνων που τον διέπουν» συνηγορεί για την παράλληλη αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για ένα είδος αλλαγής κατεύθυνσης (redirection) της μεταηθικής¹, που σε διεπιστημονικά πλαίσια επικεντρώνεται στη δομή της πραγματικής ηθικής

1. Βλ. Earl R. Winkler - Jerrold R. Coombs (Eds.), *Applied Ethics: A Reader*, Oxford, Blackwell 1993, 6.

συλλογιστικής και στην ορθολογική λήψη αποφάσεων στα ηθικά διλήμματα τα οποία με την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας προβάλλουν πληθωρικά, πιεστικά και αδήριτα.

Η πρακτική υφή είναι εγγενής στον ηθικό στοχασμό και ένα από τα μεγάλα προβλήματα της ηθικής θεωρίας υπήρξε ανέκαθεν η ισχύς των αφηρημένων καθολικών αρχών στην ιστορικά, πολιτισμικά, κοινωνικά και προσωπικά καθορισμένη πράξη². Η αναγωγή του συγκεκριμένου πράττοντος στο έλλογο ηθικό υποκείμενο που ενεργεί ηθικά με αμεροληψία και σύμφωνα με την αρχή της καθολικευσιμότητας δεν λειτουργεί πάντα μπροστά στα μεγάλα προβλήματα που απαιτούν εύλογα σταθμισμένες καίριες αποφάσεις. Ιδιαίτερα όταν ο άνθρωπος είτε λόγω του συγκεκριμένου ρόλου του έχει αυξημένες ευθύνες είτε ως μέλος επιστημονικής ή επαγγελματικής ομάδας υπόκειται σε επιμερισμό ευθυνών. Το χάσμα ανάμεσα στα γεγονότα και τις αξίες είναι στην περιοχή της πρακτικής ηθικής ιδιαίτερα οξύ παρά τις σύντομες προσπάθειες για τη γεφύρωσή του. Και η μεγαλύτερη από άλλοτε διαφωνία της θεωρητικής ηθικής σήμερα δημιουργεί πρόσθετα μεθοδολογικά κυρίως προβλήματα στην εφαρμοσμένη. Η εφαρμοσμένη ηθική ωστόσο αποτελεί αδήριτο αίτημα των καιρών και η ανάπτυξή της είναι εντυπωσιακή κατά την τελευταία εικοσαετία.

Οι λόγοι είναι πολλοί, κοινωνικοί, επιστημονικοί, ιστορικοί, πολιτισμικοί, οικονομικοί και φιλοσοφικοί³: Τα αιτήματα

2. Βλ. Brenda Almond - Donald Hill (Eds.), *Applied Philosophy: Morals and Metaphysics in Contemporary Debate*, London, Routledge 1991, 1-2. Πρβλ. Finnis, *Fundamentals of Ethics* 1-25.

3. Βλ. DeMarco - Fox, 1-2, 11 επ., Peter Singer (Ed.), *Applied Ethics*, Oxford U.P. 1986, 3-4.

για πολιτικά και ανθρώπινα δικαιώματα, οι φοιτητικές εξεγέρσεις, τα φεμινιστικά κινήματα, οι αντίστροφες διακρίσεις, η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης, η βία και η τρομοκρατία, η απειλή της δημόσιας υγείας, τα ποικίλα οικονομικά σκάνδαλα, ο πόλεμος του Βιετνάμ (με τις αντιδράσεις συνείδησης που προκάλεσε) και κυρίως η αλματώδης πρόοδος της ιατρικής επιστήμης και της τεχνολογίας έδειξαν την ανεπάρκεια της επιστημονικής και τεχνικής κατάρτισης καθώς και των επιστημονικών και επαγγελματικών κωδίκων ηθικής και δεοντολογίας⁴ να αντιμετωπίσουν τα νέα μεγάλα διλήμματα και να θωρακίσουν την κοινωνία από την πρωτοφανή δυνατότητα κατάχρησης δύναμης και γνώσης. Η ανάγκη για προτάσεις κανονιστικής υφής πρόσβαλε αδήριτη και οι φιλόσοφοι άρχισαν να βγαίνουν από την κοινωνική απομόνωση, από το «χρυσελεφάντινο πύργο» τους και να κατεβαίνουν στην αγορά⁵. Χωρίς να αξιώνουν ειδική αυθεντία στα ηθικά θέματα, άρχισαν να εγκαταλείπουν την ηθική ουδετερότητα στην οποία τους είχε καταδικάσει ο λογικός θετικισμός και να διεκδικούν μια θέση σε συμβουλευτικές επιτροπές και θεσμικά όργανα, θέτοντας στην υπηρεσία της κοινωνίας τα εννοιολογικά και επιχειρηματολογικά τους εργαλεία. Είχε ήδη αρχίσει η μετα-αναλυτική εποχή, η «κοινωνική» μετά τη «γλωσσική» στροφή.

Κατά τη δεκαετία του '60 η ηθική φιλοσοφία ως μεταηθική είχε φτάσει σε αδιέξοδο, ακονίζοντας, όπως ειπώθηκε, «ένα μα-

4. Βλ. Daniel Callahan - Sissela Bok, *Ethics Teaching in Higher Education*, New York, Plenum Press 1990.

5. Βλ. Noam Chomsky, "Philosophers and Public Philosophy" *Ethics* 79 (1968) 1-9.

χαίρι με το οποίο δεν είχε να κόψει τίποτα». Άρχισε να επικρατεί μια σύγκλιση απόψεων στην περιοχή της, να επισημαίνεται η ανάγκη επιστροφής σε ουσιαστικά ηθικά θέματα και υπό την επίδραση του ύστερου Wittgenstein⁶ στην ηθική συλλογιστική, χωρίς αναγωγή της ηθικής γλώσσας σε σαφέστερα «ιδιώματα» και να γίνεται προσπάθεια να γεφυρωθεί με ποικίλους τρόπους το χάσμα ανάμεσα σε γεγονότα και αξίες. Το αίτημα να επεκτείνει η ηθική φιλοσοφία την εμβέλειά της σε ευρύτερους τομείς, στην πολιτική και τη διοίκηση, στα επιστημονικά κυρίως επαγγέλματα και στους χώρους λήψης αποφάσεων, στην αντιμετώπιση του περιβάλλοντος και στη σχέση με τον εξω-ανθρώπινο χώρο χωρίς τις παλαιές ανθρωποκεντρικές συνιστώσες και γενικώς σε θέματα ζωής και θανάτου οδήγησε στην ανάπτυξη μιας «μακρο-ηθικής» με οικουμενική διάσταση παράλληλα με τη «μικρο-ηθική» των περιορισμένων διανθρώπινων σχέσεων.

Άρχισαν έτσι γρήγορα να αποκρυσταλλώνονται οι κυριότεροι κλάδοι της εφαρμοσμένης ηθικής, ιατρική, περιβαλλοντική και επιχειρησιακή ηθική, και να συζητούνται στα πλαίσιά της είτε στα πλαίσια της παρεμφερούς δημόσιας ή κοινωνικής ηθικής προβλήματα πολέμου και ειρήνης, υπερπληθυσμού και ανάπτυξης, βίας και τρομοκρατίας, δικαιοσύνης και ισότητας, δικαιωμάτων ζώων και μελλοντικών γενεών, πλούτου και φτώχειας σε παγκόσμια κλίμακα, θανατικής ποινής⁷ κ.λπ.

6. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Wittgenstein έβρισκε παράδοξο το 1942, όπως διηγείται ο Rush Rhees, το γεγονός ότι σε κανένα βιβλίο ηθικής δεν έβρισκε ένα γνήσιο πρόβλημα θεωρητικής ή πρακτικής ηθικής (Rush Rhees, ό.π. 21, η αναφορά στην Brenda Almond, *Moral Concerns*, Atlantic Highlands N.J., Humanities Press 1987, 1.

7. Βλ. σχετικά τις συλλογές Tom L. Beauchamp - Terry Pinkard (Eds.), *Ethics and Public Policy*, N.J. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1983, Thomas A. Mappes -

Δεν είναι βέβαια η πρώτη φορά που παρόμοια θέματα απασχολούν τη φιλοσοφία. Ο Σωκράτης δεν κατέβασε μόνο τη φιλοσοφία από τον ουρανό στη γη αλλά και χαιρετίστηκε ήδη τεκμηριωμένα ως ο θεωρητικός της εφαρμοσμένης και ιδιαίτερα της επιχειρησιακής ηθικής⁸, ο Πλάτων έθιξε καιρία θέματα δημόσιας ηθικής και ο πρακτικός χαρακτήρας της ηθικής θεμελιώθηκε από τον Αριστοτέλη που επινόησε ως απαραίτητο μεθοδολογικό εργαλείο της, σήμερα ιδιαίτερα επίκαιρο, τον πρακτικό συλλογισμό. Ο Αυγουστίνος, ο Θωμάς ο Ακινάτης, ο Hobbes, ο Hume, ο Kant, ο Mill και άλλοι αντιμετώπισαν πρακτικά προβλήματα⁹. Έτσι μπορεί να γίνει λόγος για «αναβίωση» περισσότερο της πρακτικής ηθικής παρά για πρωτογενή ανάπτυξη της εφαρμοσμένης κατά την τελευταία εικοσαετία.

Με κοινή σχεδόν θεματική η πρακτική και η εφαρμοσμένη ηθική διαφοροποιούνται μόνο σε αναφορά με συγκεκριμένους χώρους της πρακτικής και επαγγελματικής ζωής. Δεν είναι τυχαίο που ο κορυφαίος θεωρητικός της πρακτικής ηθικής Peter Singer λέει στην εισαγωγή του βιβλίου του *Πρακτική Ηθική*: «Το βιβλίο αυτό είναι για την πρακτική ηθική, δηλαδή την εφαρμογή της θεωρητικής ηθικής (ethics) ή της ηθικότητας σε πρακτικά ζητήματα...»¹⁰. Και επτά χρόνια αργότερα

Jane S. Zempaty (Eds.), *Social Ethics: Morality and Social Policy*, New York McGraw-Hill 1987, Ray Billington, *Living Philosophy: An Introduction to Moral Philosophy*, London, Routledge 1988. Πρβλ. James Rachels, *Moral Problems*, London 1979, και Mary Warnock, *The Uses of Philosophy*, Oxford, Blackwell 1992.

8. Βλ. Michael Yeo, "Philosophy and Its Host: The Case of Business Ethics" στον τόμο των Winkler - Coombs, ό.π. 251 επ. Πρβλ. υπό δημοσίευση ανακοίνωση στο Kyoto (6.9.1994) του D. Evans, "Socrates and Business Ethics".

9. Βλ. Singer, *Applied Ethics* 1 επ.

10. *Practical Ethics*, Cambridge U.P., 1979, 1 επ.

τιτλοφορεί έκδοση δοκιμίων με παρόμοια θεματική: *Εφαρμοσμένη ηθική*. Θέματα ισότητας και δικαιοσύνης, δικαιωμάτων ανθρώπινων ομάδων, ζώων ακόμη και γης, ζητήματα πολέμου και ειρήνης, πείνας και πλούτου, ζωής και θανάτου, ποινών και αμοιβών, πυρηνικού ολέθρου και εξοπλισμών κ.λπ. αποτελούν γενικό αντικείμενο της πρώτης και, ανάλογα με το χώρο ένταξής τους, ειδικό αντικείμενο της δεύτερης. Πρόκειται για θέματα που ο Nagel ονόμασε χαρακτηριστικά «θανάσιμα ζητήματα»¹¹, ζητήματα που απασχολούν ζωτικά τον άνθρωπο στην καθημερινή ζωή του και που η φιλοσοφική τους αντιμετώπιση δεν απάδει στην υψηλή αποστολή της *philosophia perennis*¹². Δεν είναι τυχαίο που μεγάλοι σύγχρονοι φιλόσοφοι όπως ο Hare παράλληλα με το θεωρητικό έργο τους ασχολήθηκαν συστηματικά με τις εφαρμογές της φιλοσοφίας στην πράξη¹³, όσο παράδοξα κι αν ηχεί η συμβίωση θεωρίας και πράξης με δεδομένο τον αφηρημένο χαρακτήρα της φιλοσοφίας¹⁴.

Παρά την πολυφωνία της σύγχρονης θεωρητικής ηθικής, αποτελεί σχεδόν κοινή πεποίθηση, όπως ειπώθηκε, ότι ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές διαφορές υπάρχει ένας «κοινός πυρήνας ηθικότητας»¹⁵ που υπαγορεύει κάποια συναίνεση στις ηθι-

κές κρίσεις και πρακτικές και δυνατότητα όχι μόνο για δημόσιες αλλά και για οικουμενικές «νόρμες»-κανόνες. Παράλληλα, η ηθική παίρνει ιδιαίτερο νόημα στα πλαίσια μορφών ζωής κοινών σε ανθρώπινες ομάδες που απαρτίζουν είδη επιστημονικών και επαγγελματικών κοινοτήτων με γλωσσικά παιχνίδια που υπάγονται στους ίδιους κανόνες επικοινωνίας, έτσι που ο ηθικός «λόγος» (discourse) να έχει στα πλαίσιά τους ένα γενικά αποδεκτό νόημα.

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα της εφαρμοσμένης ηθικής είναι το σκόπιμο, αποτελεσματικό ή και θεμιτό ή μη της εφαρμογής των επικρατέστερων ηθικών θεωριών – της θεωρίας γενικώς – στην πράξη, εφόσον πολλές φορές η εφαρμογή διαφορετικών θεωριών στα ίδια δεδομένα οδηγεί σε διαμετρικά αντίθετες αποφάσεις¹⁶. Η πρακτική εφαρμογή, ωστόσο, των διάφορων θεωριών στην πράξη αποτελεί ίσως την αποτελεσματικότερη δοκιμασία του κύρους των θεωρητικών αρχών και υπαγορεύει κάποιες συγκλίσεις τους με περιεκτικότερες αρχές ή επινόηση νέων κατευθυντήριων κανόνων¹⁷. Εξάλλου στις περιοχές της εφαρμοσμένης ηθικής οι θεωρίες τείνουν να υποκατασταθούν από πιο συγκεκριμένες έννοιες-γέφυρες, όπως η δικαιοσύνη και τα δικαιώματα, ενδιαμέσου επιπέδου, ανάμεσα στη θεωρία και

11. *Mortal Questions*, Cambridge U.P. 1982⁴ (1979).

12. Πρβλ. Tom Regan (Ed.), *Matters of Life and Death*, Philadelphia, Temple Univ. Press 1980.

13. Βλ. κυρίως τις συλλογές του *The Applications of Moral Philosophy* και τη διάλεξη του "The Practical Relevance of Philosophy" δημοσιευμένη στο *Essays on Philosophical Method* 98-115. Πρβλ. παραπάνω στο σχετικό με τον Hare κεφάλαιο υποσ. 2 και 46.

14. Βλ. Almond-Hill, ό.π. 3-4.

15. Βλ. Trusted, ό.π. 114-126, 152, 166.

16. Βλ. Abraham Edel, "Ethical Theory and Moral Practice: On the Terms of their Relation" στον τόμο των DeMarco - Fox, ό.π. 317-335. Πρβλ. Winkler - Coombs, ό.π. 2-3 και γενικότερα τα δοκίμια του πρώτου μέρους 11-180, Baruch Brody, *Ethics and Its Applications*, New York, Harcourt 1983, DeMarco - Fox ό.π. 139-140, Tom Regan, *Matters of Life and Death* 11-15, Peter French, *Ethics in Government* 25-36, και Jon Nuttal, *Moral Questions: An Introduction to Ethics*, London, Polity Press 1991, 6-9, κ.λπ.

17. Βλ. DeMarco - Fox 17-18. Πρβλ. Annette Baier, "Trust and Distrust of Moral Theories", στο Winkler - Coombs, ό.π. 131-142.

την πράξη¹⁸, έτσι ώστε να θεωρείται πιο πρόσφορη μια συναίνεση σε θέματα δικαιοσύνης και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τη λύση πολλών ηθικών διλημμάτων από τη γραμμική εφαρμογή συγκεκριμένων θεωριών. Είναι ακόμα απαραίτητη στο διεπιστημονικό αυτό χώρο η γνώση των γεγονότων της φιλοξενούσας επιστήμης και η ανάλυση της λογικής συμπεριφοράς των ηθικών εννοιών, για να επιτευχθεί η λεγόμενη «στοχαστική ισορροπία» (reflective equilibrium) ανάμεσα στις κοινές ηθικές εννοήσεις, στις σταθμισμένες κρίσεις και σε βασικές γενικά αποδεκτές αρχές. Η ηθική θεωρία πάντως που προσφέρεται περισσότερο σ' αυτό το χώρο είναι η συμβολαϊκή, όπως ανανεώθηκε την τελευταία εικοσαετία από τον Rawls στη γνωστή θεωρία του για τη δικαιοσύνη¹⁹, στην παραλλαγή ιδιαίτερα του Scanlon, που αντί για τον «πέπλο της άγνοιας» προϋποθέτει επαρκή πληροφόρηση, και έως ένα σημείο η ηθική του επικοινωνιακού λόγου του Habermas²⁰. Γιατί λίγο πολύ και οι δυο

18. Βλ. Norman Bowie, "Business Ethics" στον τόμο των DeMarco - Fox, ό.π. 158-172: 164. Πρβλ. Norman Daniels, *Just Health Care*, Cambridge U.P. 1985, 96 επ. και Don MacNiven, "Towards a Unified System of Ethics" στον τόμο του Douglas Odegard, ό.π. 166-177.

19. Βλ. DeMarco - Fox ό.π. 11-12, 15-18. Πρβλ. French, ό.π. 56, Michael D. Bayles, "Ethical Theory in the Twenty-first Century" στο DeMarco - Fox, ό.π. 249-281: 257-260. Βλ. όμως Bruce Jennings, "Applied Ethics and the Vocation of Social Science" στο DeMarco - Fox, ό.π. 205-217: 210 επ. για το πιο πρόσφορο «engineering model».

20. Βλ. S. Benhabib - F. Dallmayr (Eds.), *The Communicative Ethics Controversy*, Cambridge Mass., The MIT Press 1990, 60-110. Πρβλ. R.B. Brandt, "The Future of Ethics" στο DeMarco - Fox, ό.π. 238-248, Victor J. Scidler, *The Moral Limits of Modernity: Love, Inequality and Oppression* για κάποιες σκεπτικαστικές σχετικές με την ηθική θεωρία θέσεις, Mathias Kerner, "Scientific Knowledge, Discourse Ethics, and Consensus Formation in Public Domain" στον τόμο των Winkler - Coombs, ό.π. 28-46 και Michael Yeo, "Philosophy and its Host: The Case of Business Ethics", ό.π. 249-268.

προϋποθέτουν ένα είδος ελεύθερα και αβίαστα αποδεκτής συναίνεσης έλλογων πρακτικών υποκειμένων με βάση τις αρχές της ορθολογικότητας, της καθολικότητας και της αμεροληψίας. Η ηθική συλλογιστική στην περιοχή της πράξης είναι ένα είδος πρακτικού συλλογισμού που τελικά ανάγεται σε μια δεξιότητα με φαντασία και συναίσθηση βαθιάς ευθύνης, για μια όσο το δυνατό πληρέστερη «ηθική περιγραφή» των συγκεκριμένων καταστάσεων και διλημμάτων²¹. Αυτό που έχει σημασία στην εφαρμοσμένη ή πρακτική ηθική είναι «η αυστηρότητα του επιχειρήματος, η πρωτοτυπία των ιδεών, η διασάφηση ενός σημαντικού φιλοσοφικού ζητήματος, η σαφήνεια της παρουσίασης και η συνάφεια με κάποιο σημαντικό πρακτικό πρόβλημα»²².

Πρόσφατα, παράλληλα με την απόρριψη της εφαρμογής βασικών αρχών της κανονιστικής ηθικής κατά παραγωγικό τρόπο στην πράξη, αμφισβητήθηκε και η ίδια η εφαρμογή κανονιστικών θεωριών σε συγκεκριμένες περιπτώσεις λήψης αποφάσεων²³, καίτοι ο κανονικός ωφελιμισμός που δεν αντιστρατεύεται απερίφραστα τη δεοντοκρατία φαίνεται να μην εγκαταλείπεται ολοσχερώς²⁴. Η γενική προσέγγιση ωστόσο που φαίνεται να κερδίζει έδαφος στην εφαρμοσμένη ηθική είναι η πλαισιοκρατία (contextualism)²⁵. Κριτική των καθιερωμένων απόψεων για

21. Βλ. French, ό.π. 34-37.

22. Βλ. Singer, *Applied Ethics* 5.

23. Βλ. Annette Baier, ό.π. 131-142 και Nancy (Ann) Davis, "Moral Theorizing and Moral Practice: Reflections on Some of the Sources of Hypocrisy" στον τόμο των Winkler - Coombs, ό.π. 164-180.

24. Βλ. λ.χ. R.I. Sikora, "Rule Utilitarianism and Applied Ethics" στον τόμο των Winkler - Coombs, ό.π. 87-109.

25. Βλ. Winkler - Coombs, ό.π. 4-5 και Winkler, "From Kantianism to Contextualism", ό.π. 343-365.

την ηθική θεωρία, παρά εποικοδομητική καλύτερων μοντέλων ηθικής συλλογιστικής και δικαίωσης, η θέση αυτή υποκαθιστά το παλαιό μοντέλο ηθικής συλλογιστικής «από πάνω προς τα κάτω» (top-down), με τη γενική πεποίθηση ότι «τα ηθικά προβλήματα πρέπει να λύνονται μέσα στις ερμηνευτικές περιπλοκότητες των συγκεκριμένων καταστάσεων με έκκληση στις σχετιζόμενες μ' αυτά ιστορικές και πολιτισμικές παραδόσεις, σε αναφορά με κρίσιμες θεσμικές και επαγγελματικές νόρμες και αρετές και με πρωταρχική στήριξη στη μέθοδο συγκριτικής ανάλυσης των περιπτώσεων»²⁶. Συνακόλουθη με την αντιμετώπιση αυτή είναι η έμφαση στην απόκτηση «των αρετών που είναι κατάλληλες για την εκπλήρωση των ρόλων μας σε συγκεκριμένες πολιτισμικές και θεσμικές τοποθετήσεις»²⁷. Από τη σκοπιά αυτή δίνεται ακόμη έμφαση σε διαδικαστικές απόψεις διαβούλευσης και απόφασης. Η ελεύθερη και αβίαστη συναίνεση των ενδιαφερομένων μερών αποτελεί προϋπόθεση δικαίωσης των σχετικών ηθικών κρίσεων²⁸.

Η πλαισιοκρατία και η αρεταϊκή ηθική δεν καταργούν την ηθική θεωρία γενικώς, γιατί στις περιπτώσεις της εφαρμοσμένης ηθικής ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της περιπτωσιολογίας. Μεταθέτουν όμως το κέντρο του βάρους στην ηθική συλλογιστική και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Θέματα αντικειμενικότητας και οντολογικού καθεστώτος

26. Ό.π. 4. Βλ. σχετικά και Langdom Winner, "Citizen Virtues in a Technological Order" στο Winkler - Coombs, ό.π. 46-68.

27. Ό.π. 5.

28. Βλ. Alison Jaggar, "Taking Consent Seriously: Feminist Practical Ethics and Actual Moral Dialogue", ό.π. 69-86.

των ηθικών ποιοτήτων και γεγονότων δεν φαίνεται να απασχολούν την εφαρμοσμένη ηθική στο βαθμό που αυτά δεν έχουν επιπτώσεις στην ηθική συλλογιστική. Η συναινεσιοκρατία δεν αποτελεί ωστόσο επιστημονική βεβαιότητα και κάποιος σκεπτικισμός ή σχετικισμός είναι αναπόφευκτος όταν δεν οδηγεί στον ηθικό μηδενισμό. Έχει υποστηριχθεί ότι «χωρίς ηθικά γεγονότα η ηθική πρακτική είναι απάτη» ή ότι «η ηθική εμπειρογνωμοσύνη χρειάζεται ηθικά γεγονότα»²⁹. Είναι εντελώς διαφορετικό αν μια απόφαση αποτελεί ανακάλυψη ή επινόηση, αν αποτελεί ένα ηθικό γεγονός, με την έννοια ότι προϋποθέτει επαρκή εξήγηση ή δικαίωση. Ο ηθικός ρεαλισμός ωστόσο, η θεωρία δηλαδή που δέχεται την ύπαρξη ηθικών γεγονότων, θεωρείται συχνά ασυμβίβαστος με την ηθική συλλογιστική. Ο Singer θέτει το θέμα ως εξής: «Το ζήτημα του ρόλου που μπορεί να παίζει ο λόγος στην ηθική είναι το κρίσιμο σημείο που προκύπτει από την αξίωση ότι η ηθική είναι υποκειμενική. Η μη ύπαρξη μιας μυστηριώδους περιοχής ηθικών γεγονότων δεν χρειάζεται να μας προβληματίζει όσο δεν συνεπάγεται τη μη ύπαρξη ηθικής συλλογιστικής. Μπορεί ίσως ακόμη να βοηθά, εφόσον, αν μπορούσαμε να φτάσουμε σε ηθικές κρίσεις μόνο με την ενόραση αυτών των παράξενων ηθικών γεγονότων, το ηθικό επιχείρημα θα ήταν ακόμη πιο δύσκολο. Αυτό λοιπόν που πρέπει να δείξουμε, για να θέσουμε την πρακτική ηθική σε μια σωστή βάση, είναι ότι η ηθική συλλογιστική είναι δυνατή»³⁰.

29. Βλ. Michael Smith, "Realism" στον τόμο του Peter Singer (Ed.), *A Companion to Ethics*, 399-410:403.

30. Βλ. Singer, *Practical Ethics* 7-8.

Μια έστω ισχνή αντικειμενικότητα του είδους που προβλεύουν ο Nagel και ο McDowell³¹ θα έκανε ίσως πιο αποτελεσματική την εφαρμοσμένη ηθική απ' όσο το επιτυγχάνουν η συμβασιοκρατία, η διυποκειμενικότητα και ο κονστρουκτιβισμός που περισσότερο συνδέονται με την εφαρμοσμένη ηθική. Ο Michael Smith³² υποστήριξε πειστικά ότι, αν υπάρχει μια περιογή ηθικών γεγονότων που μπορεί να ανακαλυφθεί, τότε υπάρχει δυνατότητα σύγκλισης της ηθικής γνώμης για την αλήθεια. Αναγνωρίζει ότι η αντικειμενικότητα και η πρακτικότητα (practicality) ωθούν σε αντίθετες κατευθύνσεις και ότι ο ηθικός ρεαλισμός δεν μπορεί να εξηγήσει τον πρακτικό χαρακτήρα των ηθικών κρίσεων και φαίνεται να εναντιώνεται στους πραξιακούς λόγους. Ισχυρίζεται ωστόσο ότι τα ηθικά γεγονότα παίζουν εξηγητικό ρόλο στον κοινωνικό κόσμο, τείνουν προς την κοινωνική σταθερότητα, που ηθικά είναι πολύ σημαντική, και τα ορίζει ως «γεγονότα για τα οποία έχουμε λόγο να πράξουμε ή όχι»³³. Σε ανάλογη γραμμή κινείται και ο Jonathan Dancy σε προηγούμενο άρθρο του³⁴ και στο πρόσφατο βιβλίο του *Ηθικοί λόγοι*³⁵. Σύμφωνα με ένα εσωτερικιστικό ενορασιοκρατικό ρεαλισμό υποστηρίζει ότι η μη ορθότητα μιας πράξης δεν μας δίνει κίνητρα να τη διαπράξουμε, εφόσον οι ηθικές πεποιθήσεις συνιστούν πραξιακά κί-

31. Βλ. Nagel, *The View from Nowhere*, παραπάνω κεφ. 8, J. McDowell, "Virtue and Reason", *The Monist* 62 (1979) 331-350 και του ίδιου, "Values and Secondary Qualities" στον τόμο του Sayre-McCord, ό.π. 166-180.

32. Ό.π. 399 επ., 401.

33. Ό.π. 405.

34. "Intuitionism" στον τόμο του Singer, *A Companion to Ethics* 411-420.

35. *Moral Reasons*, Oxford, Blackwell 1993.

νητρα. Η ανακάλυψη είναι θέμα πρακτικής κρίσης, όχι αντιληπτική συναγωγή που απαιτεί μια ειδική ικανότητα ή ηθική αίσθηση. Ο Dancy ορίζει τα ηθικά γεγονότα ως «λόγους που αναγνωρίζονται κατά την άσκηση της πρακτικής κρίσης»³⁶. Παρόμοιες εκδοχές ηθικού ρεαλισμού ίσως αποδειχθούν πιο πρόσφορες από τις αντιρρεαλιστικές τάσεις που συνήθως ισχύουν στην εφαρμοσμένη ηθική, για να μην εκπέσει στη σχετικοκρατία και την καζουιστική.

Προς το παρόν στην περιογή αυτή επικρατεί μεγάλη πολυφωνία θεωρητικών θέσεων και μεθόδων, το ενδιαφέρον στρέφεται στην ηθική ψυχολογία, στους πρόσφορους τύπους ορθολογικότητας για την επίτευξη κάποιας συναίνεσης στους επιμέρους χώρους που συνιστούν επικοινωνιακές κοινότητες και στον καθορισμό της ηθικής εμπειρογνωμοσύνης (expertise) και των προϋποθέσεών της³⁷.

Αυτό που έχει σημασία είναι ότι με την εντυπωσιακή ανάπτυξη της εφαρμοσμένης ηθικής διασαλεύθηκε η προκατάληψη ότι ο ηθικός φιλόσοφος δεν μπορεί να είναι χρήσιμος στη λύση πρακτικών ζητημάτων. Ο θεωρητικός της ηθικής περισσότερο ίσως από κάθε άλλο λειτουργό της κοινωνίας διαθέτει τα διανοητικά εργαλεία για την ανάλυση των κρίσιμων καταστάσεων, την κριτική των ιδεολογημάτων και την επιχει-

36. "Intuitionism" 418; Βλ. και σχετική ανακοίνωσή μου στο Kyoto στις 6.9.1994 με θέμα "The Realist/Anti-realist Debate and Applied Ethics". Ο Dancy εισηγείται μια επιμεριστική (particularistic) γνωσιοκρατική ενορασιοκρατία με βάση μια θεωρία κινήτρων στην αναζήτηση μιας αντικειμενικότητας ηθικών λόγων σχετικών με τον πράττοντα, συνδέοντας τα ηθικά γεγονότα με τις επιθυμίες περισσότερο παρά με τις πεποιθήσεις.

37. Βλ. Winkler - Coombs, ό.π. 6-7.

ρηματολογική διαδικασία λήψης μιας έγκυρης απόφασης³⁸. Θεωρία και πράξη, ιδιαίτερα στην ηθική, δεν χωρίζονται στεγανά. Έλεγε ο Hare στον πρόλογο του έργου του *Εφαρμογές της ηθικής φιλοσοφίας* είκοσι τόσα χρόνια πριν: «Έγινα ηθικός φιλόσοφος γιατί με απασχολούσαν βασανιστικά πρακτικά προβλήματα· και, από τότε που επιδόθηκα σ' αυτό το χώρο, συνεχώς μελετούσα τέτοια πρακτικά προβλήματα, και για να βοηθηθώ στο θεωρητικό μου έργο και για το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν καθ'αυτά»³⁹. Η εφαρμοσμένη ηθική είναι πράγματι πρόκληση για την ηθική φιλοσοφία. Έχει αρκετά κοινά, μεθοδολογικά κυρίως, σημεία με τη δημόσια ηθική, το περιεχόμενο της οποίας καλύπτεται σε μεγάλη έκταση από την κοινωνικο-πολιτική θεματική της εφαρμοσμένης ηθικής.

II. Δημόσια ηθική

Από την εποχή του Θουκυδίδη, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Κικέρωνα, αλλά πιο ριζικά μετά το κήρυγμα του «πολιτικού ρεαλισμού» του Μακιαβέλλι⁴⁰, το πρόβλημα της

38. Βλ. Don MacNiven, *Moral Expertise: Studies in Practical and Professional Ethics*, London, Routledge 1990, 1-11.

39. *Applications of Moral Philosophy* IX. Πρβλ. του ίδιου, "Why do Applied Ethics?" στη συλλογή *Essays in Moral Theory*.

40. Οι απόψεις για τον Μακιαβέλλι αντλούνται κυρίως από τον *Ηγεμόνα* (II *principe* 1512), ενώ στις *Διατριβές* (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* 1517) το πνεύμα είναι αρκετά διαφορετικό (βλ. κεφ. IV, IX. Πρβλ. *Ηγεμόνα* κεφ. XVIII, XIX, XXXI). Για τα έργα βλ. αγγλική μετάφραση του Allan Gilbert, *Machiavelli: The Chief Works and Others*, 3 τόμοι, Durham N.C. 1965.

σχέσης ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια ηθική είχε απασχολήσει επεισοδιακά τη φιλοσοφία. Στο διαβόητο διάλογο των Μηλίων βρίσκουμε τα σπέρματα μιας ηθικής της δύναμης και στην κόλαση της ψυχής του τυράννου της *Πολιτείας* την καταδίκη της. Ο Αριστοτέλης θέτει καίρια το ερώτημα «αν ο καλός άνθρωπος συμπίπτει με τον καλό πολίτη» και ο Κικέρωνας, με πρότυπο την ηθική των «παντελών φυλάκων», διακηρύσσει στο *Περί καθηκόντων* του τις ηθικές δεσμεύσεις του ηγεμόνα που θα έλθει να καταλύσει ο Μακιαβέλλι στο όνομα της «φρόνησης». Πλάτωνας και Μακιαβέλλι αποτέλεσαν σχηματικά τους αντίποδες της πολιτικής ηθικής, με το ουδέτερο νόημα του όρου, σε αναφορά με την ταύτιση ή τη σύγκρουση τού συμφέροντος του άρχοντα με το κοινό συμφέρον. Ανασταλτικό παράγοντα για μια συστηματικότερη προσέγγιση της σχέσης της προσωπικής ηθικής με την ηθική της εξουσίας ίσως αποτέλεσε η αποδέσμευση του ηγεμόνα από τους όρους του «κοινωνικού» συμβολαίου στη μορφή της χομπσιανής παραλλαγής της συμβολαιοκρατικής πολιτικής ηθικής⁴¹.

Η σχέση αυτή ωστόσο, ως πρόβλημα ανάμεσα στην «ιδιωτική» και τη «δημόσια» ηθική, αποτέλεσε την τελευταία εικοσαετία επίκεντρο έντονων φιλοσοφικών συζητήσεων στα πλαίσια κυρίως της εφαρμοσμένης ηθικής. Η διαπίστωση της αποτυχίας του ωφελιμισμού να λύσει τα καίρια προβλήματα και η συνακόλουθη ηθική απαισιοδοξία, τα κινήματα των διαφόρων μειονοτήτων, οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων, οι απροσημάτιστες παρεμβάσεις των ισχυρών, αιτήματα κοινωνικής δικαιοσύνης με υπέρβαση κάποτε της ανθρώπινης αυτονομίας, τόσο

41. Πρβλ. Thomas Hobbes, *Leviathan*, London 1651 (εκδ. C.B. Macpherson, Harmondsworth, Penguin 1984") κεφ. XVIII, σ. 228 επ.

ευάλωτης από τα μέσα της σύγχρονης τεχνικής, και προπαντός τα ποικίλα πολύκροτα σκάνδαλα δημόσιων προσώπων συνδέονται στην εστίαση του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος στην πολιτική, κυβερνησιακή και διοικησιακή ηθική, όπως προκύπτει από τη συνεχώς ογκούμενη σχετική φιλοσοφική βιβλιογραφία⁴². Έγινε συνειδητό ότι είναι πια απαραίτητος ένας κώδικας δημόσιας ηθικής, όπως συμβαίνει και με τα άλλα «επαγγελματά-λειτουργήματα» για την προστασία των ιδιότυπων «πελατών» τους και της κοινωνίας, όπως έχει καθιερωθεί στις περιοχές της ιατρικής, της περιβαλλοντικής και της επιχειρησιακής ηθικής.

Πέρα από τα ανάλογα με της εφαρμοσμένης ηθικής γενικώς μεθοδολογικά προβλήματα γύρω από τη σχέση θεωρίας και πράξης, την εφαρμογή δηλαδή ή μη των καθιερωμένων ηθικών θεωριών στην περιοχή της πολιτικής πράξης και των κυβερνητικών αποφάσεων, ζητήματα όπως το θεμιτό ή μη κάποιων «ζωτικών ψευδών», η τήρηση των εκλογικών υποσχέσεων, το πολυδιάστατο πρόβλημα των «βρώμικων χειρών», η παραίτηση ως αυτοτιμωρία, και κυρίως η έκταση της ηθικής ευθύνης των δημόσιων προσώπων απέναντι σ' αυτούς που εκπροσωπούν αποτελούν επίκεντρα ατέρμονων συζητήσεων.

42. Βλ. Hampshire. *Public and Private Morality*, ό.π., William Ash, *Morals and Politics*, London, Routledge and Kegan Paul 1977, Lincoln Allison, *Right Principles, A Conservative Philosophy of Politics*, Oxford, Blackwell 1987, Kai Nielsen - Steven C. Patten, *New Essays in Ethics and Public Policy*, Ontario, Quelf 1983, Donald G. Jones (Ed.), *Private and Public Ethics*, New York - Toronto, The Edwin Mellen Press 1990, Dennis F. Thompson, *Political Ethics and Public Offices*, Cambridge Mass., Harvard U.P. 1987 και Virginia Held - Sidney Morgenbesser - Thomas Nagel (Eds.), *Philosophy, Morality and International Affairs*, Oxford U.P. 1974.

Πολλά από τα προβλήματα αυτά και πολλά άλλα συζητούνται εποικοδομητικά από τον P. French στο έργο του *Ηθική στην Κυβέρνηση*⁴³ και από άλλους, ενώ ο Hampshire στην πρωτοποριακή του συλλογή δοκιμίων *Δημόσια και ιδιωτική ηθική*⁴⁴ θέτει παρόμοια καίρια ερωτήματα: Είναι η δημόσια ηθική διαφορετική από την ιδιωτική ή παράγωγο της ιδιωτικής; Ανάγονται και οι δυο σ' ένα «νέο είδος ευθύνης» ή αποτελούν ανεξάρτητες εκφράσεις του «ηθικού θεσμού της ζωής» που κυρίως συνίσταται στη ρύθμιση της συμπεριφοράς με βάση αρχές και στην αναγνώριση ενδοιασμών και απαγορεύσεων κατά την επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος; Η άσκηση κάποιου αξιώματος περιθωριοποιεί τις επιταγές της προσωπικής ηθικής, κάνει θεμιτή μια μακιαβελλική ή νιτσεική ηθική ψυχολογία ή επανξάνει την ηθική ευθύνη πάνω από τις διαστάσεις της προσωπικής ηθικής συνείδησης; Είναι πράγματι ο δημόσιος άνθρωπος - όχι πια μόνο ο δημόσιος άνδρας - ο τραγικός ήρωας του M. Weber και του M. Walzer⁴⁵, που αυτοκαταστρέφεται ηθικά για ν' ανταποκριθεί στα καθήκοντα του

43. Ό.π. 23-28 και passim. Είναι χαρακτηριστικοί μερικοί τίτλοι κεφαλαίων του έργου αυτού: "Φρόνηση και ηθικότητα στην κυβέρνηση", "Βρώμικα χέρια", "Εκλεγμένος νομοθέτης", "Οι επιλογές της συνείδησης", "Η συνείδηση του γραφειοκράτη" κ.λπ. Το έργο είναι σημαντικό και για τη μεθοδολογική του προβληματική ιδιαίτερα στα κεφάλαια "Η χρήση των ηθικών θεωριών", "Ηθικές περιγραφές", "Ηθικές λύσεις δυσχερών περιπτώσεων: ο λέσβιος μολύβδινος κανόνας" κ.λπ.

44. Ό.π. 5, 22, 51-52 και passim. Το έργο έχει αφιτηρία του την αποτυχία του ωφελιμισμού να λύσει τα μεγάλα πρόσφατα προβλήματα.

45. Βλ. "Max Weber, 'Politics as a Vocation'" στο έργο των Hans H. Gerth - C. Wright Mills (Eds.), *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York 1946 και M. Walzer, "Political Action: The Problem of Dirty Hands", *Philosophy and Public Affairs* 1973-74, 160-180: 175. Οι αναφορές στον French, ό.π. 23 υποσ. 4 και 6.

ρόλου του, ή το ζωντανό πρότυπο της ηθικής συμπεριφοράς, με υποχρέωση όχι μόνο να διατηρεί αλλά και κάποτε να επιβάλλει την ηθική τάξη; Αποτελούν κυρίως οι συνέπειες, όπως αφελώς πίστευε μέσα στην αισιοδοξία του ο ωφελιμισμός που ίσχυε παλαιότερα στην περιοχή αυτή, κριτήριο για την πολιτική απόφαση ή υπολογίζονται και οι προθέσεις και το δέον της πράξης; Πόσο ηθικό, δηλαδή, πρέπει ή μπορεί να είναι το δημόσιο πρόσωπο;

Για ν' απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά, πρέπει ίσως να δούμε και πάλι πολύ συνοπτικά και αναπόφευκτα σχηματικά πώς εννοούμε την ηθική σήμερα στα πλαίσια της ουσιώδους και της εφαρμοσμένης ηθικής, ύστερα από αιώνες παραδοσιακής κανονιστικής ηθικής και μισό περίπου αιώνα μεταηθικής. Όπως επανειλημμένως ειπώθηκε, σήμερα, σε αντιδιαστολή με υπερβατικές, μυστικές και θεονομικές θεμελιώσεις, αναγνωρίζεται ευρύτατα ο κοινωνικός και δημόσιος χαρακτήρας της ηθικής. Γίνεται λόγος για «δημόσιες νόρμες» και για τον «ηθικό θεσμό της ζωής», γιατί, παρά τον κάποιο αυστηρά προσωπικό και εσωτερικό χαρακτήρα της, η ηθική αφορά διανθρώπινες και πλανητικές σχέσεις σε μεγάλη κλίμακα. Συγκροτεί σύστημα καταδίκης ενεργειών επιβλαβών για την κοινωνία και το περιβάλλον, σύστημα άμυνας και κοινωνικό εργαλείο και στρατηγική για τη διατήρηση της κοινωνικής αρμονίας και του «εὖ ζῆν». Είναι εννοιολογικό προϊόν, όπως υποστηρίχθηκε, της κοινής πεποίθησης ότι ορισμένοι περιορισμοί αγνοούνται μόνο με κόστος την καταστροφή του «ανθρώπινου» περιβάλλοντος. Και αποτελεί πεποίθηση ότι ορισμένες ηθικές αρχές, όπως η εμπιστοσύνη και η αγαθοφροσύνη, έχουν καθολικό χαρακτήρα. Όλες σχεδόν οι ηθικές θεωρίες ως συστήματα αρχών, αξιών και κρίσεων που απορρέουν από αρχές θεωρούν τις θεμελιώ-

δεις ηθικές επιταγές, που έχουν απαγορευτικό τις περισσότερες φορές χαρακτήρα, κυρωμένες κοινωνικά και ίσως οικονομικά⁴⁶.

Με τα δεδομένα αυτά τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα, η τήρηση ορισμένων αρχών και ο σεβασμός μερικών απαγορεύσεων είναι εξίσου αδήριτα. Βέβαια η δημόσια ηθική σε σύγκριση με την ιδιωτική συνεπάγεται βαρύτερες ευθύνες και έχει διαρκέστερες συνέπειες. Υπόκειται περισσότερο στη βία και την απειλή της δύναμης και επιδιώκει την προστασία πολλών και πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων. Απαιτεί μεγαλύτερη σαφήνεια στην επιχειρηματολογία της, γιατί το «λόγον δίδοναι» είναι στην περιοχή αυτή πιο απαιτητικό. Ο δημόσιος άνθρωπος δεν εκπροσωπεί μόνο τον εαυτό του και πρέπει να είναι κάθε στιγμή έτοιμος όχι μόνο να εξηγήσει, αλλά και να δικαιώσει την πολιτική του. Έκκληση σε ενοράσεις και στις επιταγές της συνείδησης δεν επαρκούν, γιατί σε τελική ανάλυση ανάγονται σε συναισθηματική περισσότερο παρά σε εκλογικευμένη αντίδραση⁴⁷. Μολονότι δεν υποστηρίζεται πια, όπως ειπώθηκε, ευθύγραμμη εφαρμογή των καθιερωμένων ηθικών θεωριών στην πράξη, μια σύγκλιση ωφελιμιστικών, δεοντολογικών και συμβολαιικών στοιχείων στην προσπάθεια επίτευξης μιας «στοχαστικής ισορροπίας» ρωσιανού τύπου ανάμεσα σε κοινές ενοράσεις και αρχές με σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσφέρει μια έγκυρη βάση για το «λόγον δίδοναι» της πολιτικής συμπεριφοράς⁴⁸.

46. Βλ. σχετικά French, *The Scope of Morality*, ό.π. Περβλ. G.J. Warnock, *The Object of Morality*, ό.π. 81-85.

47. Βλ. French, *Ethics in Government* 37-44.

48. Βλ. French, ό.π. 57.

Αυτό που προκύπτει με κάποια ομοφωνία από τις σχετικές συζητήσεις είναι ότι δεν έχουμε εδώ να κάνουμε με δυο διαφορετικές ηθικές με αυτάρχεις και ανεξάρτητες σφαίρες δραστηριότητας και ξεχωριστές επιταγές⁴⁹. Όσο κι αν η άσκηση αξιωμάτων συνεπάγεται περισσότερες ευθύνες και βάρη, δεν μπορεί να θεωρηθεί πολυτέλεια η προτεραιότητα της διατήρησης της ηθικής ακεραιότητας. Αν κάποιος δεν μπορεί ως δημόσιο πρόσωπο να εξακολουθήσει να τηρεί κάτω από το βάρος των ευθυνών, που ο ίδιος επέλεξε, τις βασικές αρχές και τους περιορισμούς που συγκροτούν την προσωπική του ηθική, δεν πρέπει ίσως να αναλαμβάνει ηυξημένες υποχρεώσεις. Ο Bradley καθόριζε τα συγκεκριμένα αξιώματα από τα καθήκοντά τους⁵⁰, από τα οποία σημαντικότερο είναι το να ενεργεί κανείς ηθικά. Τόσο η ιδιωτική όσο και η δημόσια ηθική προκύπτουν από το πάντρεμα των προσωπικών αρχών με τα καθήκοντα που επιβάλλουν συγκεκριμένοι ρόλοι⁵¹. Ένα δημόσιο πρόσωπο δεν δικαιούται να κάνει πράγματα που θα δίσταζε να κάνει ως ιδιώτης ούτε να διατάζει πράγματα που θα δίσταζε να εκτελέσει το ίδιο⁵². Η εξουσία ως τρόπος προσωπικής έκφρασης πρέπει να υπόκειται σε ατομικά ηθικά κριτήρια, εκτός ίσως από σπάνιες περιπτώσεις όπου δικαιο-

49. Βλ. Hampshire, ό.π. 52 επ., French, ό.π. 17 επ. Πρβλ. Nagel, "Ruthlessness in Public Life" στη συλλογή *Public and Private Morality* 75-91.

50. "My Station and Its Duties" στο *Ethical Studies*, βλ. παραπάνω Εισαγωγή υποσ. 13.

51. Βλ. Nagel, ό.π. 90. Πρβλ. Thompson, ό.π. 3-5.

52. Βλ. Bernard Williams, "Politics and Moral Character" στο *Public and Private Morality* 55-73: 73. Hare, "Can I be Blamed for not Obeying Orders?" στον τόμο *Applications of Moral Philosophy* 1-8, βλ. σχετικά Δραγώνα-Μονάχου, "Μετα-ηθική και πολιτική στην ηθική θεωρία του R.M. Hare", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, Καρδαμίτσα 1982, 347-358.

λογείται κάποια υπέρβαση στο όνομα εθνικών ή κρατικών λόγων, οπότε χρησιμοποιείται το όπλο της παραίτησης ως ένα είδος ηθικής αυτοτιμωρίας. Κανείς πάντως δεν θα ήθελε ηγέτες του ανθρώπους που έχασαν την ψυχή τους⁵³.

Από τους καθιερωμένους κλάδους της εφαρμοσμένης ηθικής, θα περιοριστώ εδώ στην ενημερωτική κυρίως επισκόπηση της ως τώρα πορείας της ιατρικής, της περιβαλλοντικής και της επιχειρησιακής ηθικής. Και από το χώρο της δημόσιας ηθικής θα συζητήσω ενδεικτικά προβλήματα πολέμου-ειρήνης και ανάπτυξης. Έχει ήδη αρχίσει η εξειδίκευση σ' αυτή την προβληματική και παράλληλα με συγκεκριμένες μονογραφίες σε επιμέρους κλάδους, η γενική τους επισκόπηση γίνεται σε εκδόσεις-συλλογές άρθρων ειδικών σε κάθε περιοχή στα πλαίσια μιας θεματικής που συνεχώς διευρύνεται και εμπλουτίζεται, ενώ συγχρόνως δοκιμάζεται το κύρος και η επινοητικότητα της θεωρητικής ηθικής. Γίνεται λόγος και σήμερα για πολιτική ηθική, για κοινωνική ηθική, για κυβερνησιακή και διοικησιακή ηθική, αλλά και για διαφυλική ηθική, για ηθική των γενεών και ακόμη για διεθνική, οικουμενική και πλανητική ηθική. Η εφαρμοσμένη ηθική καλύπτει έως ένα σημείο όλες αυτές τις διακρίσεις, ενώ από μια άποψη ο όρος «δημόσια ηθική» αποτελεί πλεονασμό, γιατί η ηθική είχε ανέκαθεν «δημόσιο» χαρακτήρα. Μια ιδιωτική ηθική, όπως και μια ιδιωτική γλώσσα, για να θυμηθούμε τον Wittgenstein, δεν θα είχε νόημα.

53. Βλ. Walzer, ό.π. 176.

ΜΥΡΤΩ ΔΡΑΓΩΝΑ-ΜΟΝΑΧΟΥ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
Ο αγγλόφωνος στοχασμός

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΑΘΗΝΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΑΘΗΝΑ 1995